

LEHETETLEN KÜLDETÉS

A magyar migrációs politika kihívásai (1900–1924)*

A magyar migrációs politika legégetőbb problémái az 1900 és 1924 között eltelt közel negyed évszázadban gyökeresen megváltoztak. Míg a világháború kitöréséig az óriási tömegű, túlnyomórészt az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás kezelésének módja jelentette a legfontosabb kérdést, a háború kitörése után a menekültek, illetve 1918 őszét követően a bevándorló menekültek megjelenése képezte a legnehezebben megoldható problémát, de emellett továbbra is foglalkozni kellett a kivándorlás kérdéseivel.

Az első lépés: intézkedések a kivándorlási ügynökök ellen

Mivel a kivándorlás az 1860-as évek elejétől – néhány rövidebb visszaeséssel – folyamatosan erősödött, egyértelművé vált, hogy ezzel kormányzati szinten is szükséges foglalkozni.¹ Az is világossá vált, hogy a jelenség valamennyi okát nem lehet egyszerre kezelni, ezért a kormány első intézkedésként a kivándorláshoz kapcsolódó – jól meghatározható csoport –, a kivándorlási ügynökök elleni fellépésre szánta el magát.² Az ekkor kidolgozott, adminisztratív jellegű megoldás jelentette több mint két évtizedig a kivándorlási politika sarokkövét.

A kivándorlási üzletben érdekelt hajótársaságok ügynökeiken keresztül rövid idő alatt kiépítették azokat a csatornákat, melyek segítségével a jegyek eladását biztosították. Az ügynökök közül többen nemcsak jegyeket árultak, hanem meg is szervezték az utazást a kivándorlók lakóhelyéről, sőt további szolgáltatásként kíséretet biztosítottak – elsősorban a kikötőkig, de akár a hajóútra is – olyanoknak is, akik jogszerűen nem hagyhatták volna el az országot.³ Az ügynökök

* A Globális migrációs folyamatok és Magyarország című konferencián 2015. november 17-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Kivándorlási ügy az 1903:V. tc. megalkotása előtt. Összefoglaló. Dátum nélkül. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Belügyminisztériumi Levéltár, általános iratok (K 150) 3609-V-20.; *Puskás Julianna*: Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861–1924. *Történelmi Szemle* 27. (1984) 148–149.

² Az 1878. évi október hó 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XVIII. Bp. 1881. 391. ülés (1881. május 2.) 362–367.

³ Pl. Budapest rendőrfőkapitánya a belügyminiszternek. Bp., 1888. máj. 17. MNL OL K 150-2621-1895-VII-14-24242.; Belügyminiszter az osztrák belügyminiszternek. Bp., 1895. márc. 29. MNL OL K 150-2770-1896-VII-14-27326.

többféleképpen népszerűsítették a kivándorlást, így a közvélemény és a politikai döntéshozók szemében természetes módon kapcsolódott össze a kivándorlás erősödése tevékenységükkel. Ezért az intézkedések elsődleges célpontjává is a könnyen azonosítható csoportot képező, ugyanakkor szinte semmilyen érdekérvényesítő képességgel nem rendelkező kivándorlási ügynökök váltak. Az 1881-es kivándorlási ügynökökről szóló törvény nyomán végeredményben sor került az ügynöki tevékenység betiltására, s a hatóságok munkáját ettől kezdve nagyrészt a „titkos ügynökök” elleni fellépés tette ki. Mégis, jól látszott, hogy az erőfeszítések ellenére sem lehetséges a törvény betartatása, s a kivándorlási üzletben érdekeltet továbbra is megtalálták azokat a lehetőségeket, melyekkel a hajójegyek folyamatos eladását biztosítani tudták.⁴

A szabályozás kényszere – A kivándorlási politika eszközei 1900–1914

A magyar kivándorlási politika kialakítása

A Széll-kormány által meghirdetett kivándorlási politika kiindulópontként továbbra is elfogadta a kivándorlás szabadságának elvét. A miniszterelnök véleménye szerint a kivándorlási politika és az állami beavatkozás célja, hogy a kivándorlók ne induljanak el veszélyes célpontok felé, azaz lehetőség szerint ne jussanak olyan helyzetbe, melyben a magyar államnak kell közvetlen segítséget nyújtania számukra, illetve az, hogy meghatározott ideig tartó külföldi munkavállalás leteltével a kivándorló hazatérjen az országba. Mindennek biztosítása érdekében pedig szükség van a hajójegy-értékesítés, a kivándorláshoz kapcsolódó szolgáltatások tartalmának ellenőrzésére és felügyeletére, a kivándoroltak számára biztosított egyéb, a munkakereséshez kapcsolódó intézményrendszer létrehozására, a kivándorlók nemzeti identitásának megőrzését szolgáló, illetve a magyar állam felé fennálló lojalitásának biztosítását célzó lépések megtételére, s nem utolsósorban a jogosulatlan kivándorlás visszaszorítására.⁵

A kivándorlás szabályozásával, illetve a kivándorlás visszaszorításával kapcsolatos lépések megtételére azonban csak meglehetősen szűk keretek között kerühetett sor. Jóllehet a kortársak már rámutattak az összetett kivándorlási probléma elsősorban gazdasági jellegű okaira – a kötött nagybirtokok és a törpebirtokok

⁴ Zemplén vármegye közigazgatási bizottságának felterjesztése. 1888. máj. 11. MNL OL K 150-1693-1888-VII-14-14733.

⁵ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VII. Bp. 1902. 124. ülés (1901. június 17.) 288–289.

nagy arányára, illetve ez utóbbiak eladósodására – a kormányzat nem jutott el néhány szűk hatókörű kísérleten túl a földbirtokviszonyok átfogó újrendezéséig.⁶ Továbbra is az adminisztratív jellegű intézkedések kidolgozása maradt a leginkább kínálkozó lehetőség, így ebben a helyzetben nem csupán közvetlenül a kivándorlókra, hanem a határőrizetre, valamint az útlevelekre vonatkozó szabályozás megalkotására került sor.

Az átfogó kivándorlási politika elemeinek kialakítását azonban nem csupán a kivándorlók védelmének igénye határozta meg. A kivándorlás jelensége ugyanis ekkorra olyan összetett kockázati tényezővé vált, melyre a kormányzatnak már mindenképpen választ kellett adnia.

Biztonsági kérdések

Az Amerikába kivándorlók legnagyobb része fiatal, ezen belül is katonaköteles korú, illetve katonai szolgálatát töltő férfi volt,⁷ így igen hamar világossá vált, hogy – már csak a kivándorlók folyamatosan növekvő száma miatt is – a kivándorlás előbb-utóbb sérteni fogja a hadsereg érdekeit.⁸ A fiatal férfiak kivándorlása nemcsak a kivándorlók általános gazdasági stratégiája, a körkörös migráció gyakorlata miatt erősödött meg, hanem az Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által 1870-ben megkötött szerződés rendelkezései miatt is.⁹ Ez ugyanis lehetőséget teremtett a katonai szolgálat elkerülésére azáltal, hogy az amerikai állampolgárságot szerzett kivándorlók néhány eset kivételével nem

⁶ A korlátozott forgalmú birtokok kimutatása és Magyarország területének miveltési ágak szerinti megoszlása. Bp. 1893. 5.; Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896-ban. Bp. 1898.; Lásd A kivándorlás. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által tartott országos ankét tárgyalásai. Bp. 1907. 7., 20., 27.; Egán Ede a „hegyvidéki akció” miniszteri biztosának jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a ruszin hegyvidékről kivándorolni szándékozó helyi földtulajdonosok földjeinek megvásárlása és ruszin földműveseknek részletfizetés formájában való eladása tárgyában. In: *Kemény G. Gábor*: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900. Bp. 1956. 846–848.; *Beck Lajos*: A magyar földbirtok megoszlása. Bp. 1918. 37.; *Neményi Bertalan*: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. Bp. 1911. 24.; *Rácz Gyula*: A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása. Bp. 1906. 62.; *Rácz István*: Parasztok, hajdúk, civisek. (Társadalomtörténeti tanulmányok) Debrecen 2000. 117.

⁷ A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása. 1899–1913. Bp. 1918. 10–11., 57.

⁸ Pl. Szepes megye alispánjának jelentése a belügyminiszternek. 1883. máj. 17. MNL OL K 150-2486-1894-VII-14-5586.; A honvédelmi miniszter a miniszterelnöknek. Bp., 1894. ápr. 5. MNL OL K 150-2363-1893-VII-14-8898.

⁹ Reports of the Immigration Commission. Abstracts of reports of the Immigration Commission. With conclusions and recommendations and views of the minority I–II. Presented by Mr. Dillingham. 5. December, 1910. Washington 1911. I. 14.; *Varga Norbert*: A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által kötött államszerződésre. Jogtörténeti Szemle 18. (2004) 54–56.

voltak felelősségre vonhatók a katonai szolgálat letöltésének elmulasztása miatt.¹⁰ Ezen probléma kezelése azonban – tekintettel annak nemzetközi jogi, illetve Monarchia-szintű kérdéseire – már jóval túlmutatott a kivándorlás jelenségével szemben kialakított kormányzati stratégia tényleges hatókörén. A kormány hiába fogalmazta meg később a szerződés felmondásának szükségességét, arra a világháború kitöréséig nem került sor.¹¹ A katonakötelesek (jogosulatlan) kivándorlásának visszaszorítása, valamint az összehangolt fellépés érdekében hosszú, s kevés sikert hozó tárgyalásokba bocsátkozott az osztrák féllel.¹² A legfontosabb eredmények talán az általános határőrizeti rendszer kiépítéséhez voltak köthetők, melyek természetesen nemcsak a katonakötelesek kivándorlására, hanem a jogosulatlan kivándorlás általános problémájára is nyújtottak megoldást.¹³

A biztonsági problémák másik elemét a kivándorlók jelentős arányát kitevő nemzetiségi kivándorlók lojalitásának biztosítása, s ezzel összefüggésben az asszimiláció kezelésének kérdése alkotta. A kormányzat a rendelkezésére álló forrásokat – egy összehangolt lépéssorozat, az „Amerikai akció” keretében – a magyar nemzetiségűek mellett a két legfontosabbnak ítélt nemzetiségi kivándorló csoporttal, a szlovákokkal és ruszinokkal kapcsolatos intézkedésekben kívánta összpontosítani.¹⁴

Az Egyesült Államokban élő magyarországi, nemzetiségi kivándorlók között a legnagyobb csoportot alkotó szlovákok váltak meghatározóvá.¹⁵ Nyilvánvalóvá vált a kormány számára, hogy a nemzetiségi kivándorlók tevékenysége, stratégiája, illetve a kivándorlás alakulása nem csupán gazdasági kérdés, hanem összefügg

¹⁰ *Királyfi Árpád*: Az 1871:XLIII. t.cz.-be iktatott államszerződés. Különlenyomat a „Jogállam” XII. évfolyamának 7–10. füzetéből. Bp. 1913. 28.

¹¹ A honvédelmi miniszter a közös külügyminiszternek. Bp. 1901. dec. 13. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Ministerium des Äußern (a továbbiakban: MdÄ) Administrative Registratur (a továbbiakban: AR) 57-50-I.

¹² Belügyminiszter a közös hadügyminiszternek. Bp., 1908. dec. 18. MNL OL K 150-3609-1910-V-20-22489.; *Hans Chmelar*: Höhepunkt der österreichischen Auswanderung. Wien 1974. 46.

¹³ *Csapó Csaba*: A magyar királyi csendőrség története. Pécs 1999. 119.; *Parádi József*: A dualista Magyarország határőrizete a migráció tükrében. In: Migráció. Tanulmánygyűjtemény I. Szerk. Illés Sándor – Tóth Pál Péter. Bp. 1998. 57–72.

¹⁴ A kivándorlók politikai magatartásával elsőként a Széll-kormány kezdett foglalkozni, s ekkor került sor az akció alapjainak kidolgozására is. Ebben meghatározó részt vállalt az ekkor a miniszterelnökségen dolgozó Klebelsberg Kuno is, megfogalmazva az akció valódi céljait. Az akció egészen 1918-ig működött. Lásd Klebelsberg által készített felterjesztés. Bp., 1903. febr. 25. MNL OL Miniszterelnökségi levéltár, központilag iktatott és irattározott iratok (K 26) 574-1903-XVI-71-879., továbbá *Szaruka László*: A szlovák kérdés a magyar kormány nemzetiségi politikájában 1906–1918. Történelmi Szemle 35. (1993) 68.; *Fejős Zoltán*: Az anyanyelvi oktatástól az etnikus kultúra átörökítéséig. Magyar iskolaügy Amerikában 1890 és 1940 között. In: Magyarságtudomány, 1990–1991. A Magyarságtudomány Intézet Évkönyve. Szerk. Juhász Gyula. Bp. 1991. 8.; *Monika Glettler*: Pittsburgh–Wien–Budapest Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900. Wien 1980. 109–115.

¹⁵ A Magyar Szent Korona országainak i. m. 59.; *Puskás J.*: Kelet-Európából az USA-ba i. m. 155–156.

a hazai nemzetiségi mozgalmak erősödésével is.¹⁶ A szlovákok esetében is joggal tarthatott attól, hogy az Egyesült Államokban működő szlovák egyesületekhez kötődő személyek támogathatják a hazai szlovák mozgalmat, illetve Budapest ellen hangolhatják a nemzetiségi kivándorlókat.¹⁷ A kormány emellett veszélyesnek ítélte a pánszláv, ruszofil eszmék terjedését, a (ruszin) görög katolikus kivándorlók (orosz) ortodox egyházhoz csatlakozásának jelenségét is, mivel e mögött elsősorban Oroszország lépéseit sejtette. Ezért Budapest számára felértékelődött a létszámában a szlovák kivándorlók töredékét kitevő ruszin kivándorlók helyzete is.¹⁸

A kivándorlási útvonal ellenőrzése

A századfordulót követően a kormány szabályozott viszonyok közé kívánta szorítani a kivándorlók szállításában érdekelt, többségében német hajótársaságok (HAPAG, Norddeutscher Lloyd) magyarországi működését, ezért koncessziós szerződés megkötése érdekében tárgyalásokat kezdeményezett, ám az ekkor kibontakozó éles piaci verseny miatt ezzel érzékeny területre lépett.¹⁹ Amikor Budapest 1904-ben a feltételeit – többek között az utasok után a kivándorlási alapba való befizetést, illetve meghatározott számú hazatérő szállítását – elfogadni hajlandó angol Cunarddal kötött szerződést, mind a szerződés megkötésének pusztá ténye, mind pedig annak egyes pontjai miatt éles támadások célpontjává vált.²⁰ Az eredetileg megkötött szerződés egyik pontja meghatározott számú

¹⁶ Lásd pl. a Peter Rovnianek által az Egyesült Államokban kiadott Náródný Kalendárban megjelent cikkei miatt indult eljárás ügyét. A belügyminiszter valamennyi törvényhatóságnak és a budapesti főkapitányságnak. Bp., 1896. máj. 27. MNL OL K 150-2770-1896-VII-14-53011.; A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban. Szerk. Szarka László. Bp. 2011. 190.; *June Granatir Alexander: Staying Together: Chain Migration and Patterns of Slovak Settlement in Pittsburgh Prior to World War I.* Journal of American Ethnic History 1. (1981) 56–83., itt: 58–59.

¹⁷ *Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905).* Bp. 1987. 192.

¹⁸ Széll Kálmán miniszterelnök felterjesztése az uralkodónak. Bp., 1903. febr. 28. MNL OL K 26-574-1903-XVI-71.; *Mayer Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején.* Történelmi Szemle 14. (1971) 106–132., itt: 108.; *Bohdan P. Procko: The Establishment of the Ruthenian Church in the United States 1884–1907.* Pennsylvania History 42. (1975) 136–154.

¹⁹ Mindez összefüggött a Morgan Trust érdekeltségébe tartozó Mercantile Marine Company piacra lépésével, ami a korábbi szereplők helyzetét alapjaiban veszélyeztette. Lásd A Cunard Steamship Company levele a belügyminiszternek. Liverpool, 1910. dec. 15. MNL OL K 150-3609-V-20.; *Buday Barna: A pool-szerződés és a kivándorlás.* Bp. 1911. 2.; *Brigit Ottmüller Wetzel: Auswanderung über Hamburg: Die H.A.P.A.G. und die Auswanderung nach Nordamerika 1870–1914.* Berlin–Hamburg 1986. 166.; *Edward Sherwood Meade: The Capitalization of the International Mercantile Marine Company.* Political Science Quarterly 19. (1904) 50–65.

²⁰ *Gerhard A. Ritter: Der Kaiser und sein Reeder. Albert Ballin, die HAPAG und das Verhältnis von Wirtschaft und Politik im Kaiserreich und in den ersten Jahren der Weimarer Republik.* Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 42. (1997) 146–147.; *George Deltas – Richard Sicotte – Peter Tomczak:*

kivándorló utáni bevételt garantált a Cunardnak, amit könnyen lehetett úgy értelmezni, hogy a kormány meghatározott számú kivándorló biztosítását vállalta. Ez felkeltette Washington érdeklődését is, hiszen az amerikai bevándorlási törvények nem tették lehetővé az államilag támogatott kivándorlók belépését az országba. Az európai, elsősorban az „új kivándorlás” okainak és jellegzetességeinek feltárása érdekében az amerikai kormány bevándorlási felügyelőket is kiküldött, akik olykor az érintett országok hivatalos szerveit is zavarba ejtő módon, a legszélesebb körből gyűjtött információkkal látták el Washingtont.²¹ A kormány végül több társaság – köztük a német társaságokat is tagjai között tudó Continental Pool – számára is adott engedélyt kivándorlók szállítására, de a Cunardéhoz hasonló, a társaságok által nyújtott szolgáltatás részletes meghatározását tartalmazó szerződés megkötése elmaradt.²² A Pool társaságaival való kiegyezésre nem csupán azok érdekérvényesítő-képessége, illetve a tényleges helyzetbe való beletörődés miatt került sor. A versenyképes állami hajótársaság létrehozásának lehetetlensége miatt a „fiumei vonal” olykor kapacitáshiánnyal küzdött még úgy is, hogy a hazai kivándorlás legforgalmasabb útja változatlanul az észak-német kikötőkön át vezetett.²³ A fiumei útirány kötelezővé tételével a kormány tulajdonképpen a jogosulatlan kivándorlók kiszűrésének legkézenfekvőbb lehetőségét választotta, hiszen itt saját hatóságai ellenőrizhették a forgalmat. A logikus lépés azonban a fenti okok miatt csak korlátozottan váltotta be a hozzá fűzött reményeket.²⁴

Pénzutasítások kérdése

A kivándorlók számára pénzügyi szolgáltatásokat – többek között pénzküldési szolgáltatást – nyújtók – akik a legtöbb esetben boltosok, hajójegy-ügynökök is voltak – lényegében teljesen ellenőrizetlen módon működtek, s törvénytörő volt a

Passenger Shipping Cartels and Their Effect on Trans-Atlantic Migration. *The Review of Economics and Statistics* 90. (2008) 119–133., itt: 121.

²¹ *Marcus Braun*: Immigration abuses: glimpses of Hungary and Hungarians: a narrative of the experiences of an American immigrant inspector while on duty in Hungary, together with a brief review of that country's history and present troubles. New York 1906. 82–84.; *Tibor Frank*: „For the Information of the President” U.S. Government Surveillance of Austro-Hungarian Emigration 1891–1907. In: *Uő*: Ethnicity, Propaganda, Myth-Making. Studies on Hungarian Connections to Britain and America 1848–1945. Bp. 1999. 108–131., itt: 119.

²² A belügyminiszter a Continental Pool társaságok engedélyéről. Bp., 1914. márc. 4. MNL OL K 150-3609-V-20-ad7. Összefoglaló a hajótársaságokról. Dátum nélkül [1915]. MNL OL K 150-360-V-20.

²³ A Cunard szerződés, Kivándorlási Értesítő, 1904. augusztus 9. 9.; BM 1904/40.000 körrendelet a kivándorlásról szóló 1903:IV. tc. életbeléptetése és végrehajtása tárgyában. Magyarországi Rendeletkötés Tára 34. (1904) 125–128.; BM 113.678/1904 körrendelet. A Fiumén át el nem szállítható kivándorlóknak az észak-nyugati európai kikötők felé irányítása tárgyában. Belügyi Közlöny 9. (1904) 604.

²⁴ A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása i. m. 47–48., 75.

viszaélések, illetve bukások elszaporodása. A kormány emellett azt is feltételezte, hogy a kivándorlóktól származó összegek különböző csatornákon a hazai nemzetiségi (elsősorban szlovák) mozgalmakat is segítik.²⁵ Miután a szabályozatlanul működő „bevándorló bankok” tevékenységével az amerikai kormány és a sajtó is foglalkozni kezdett, Budapest lépésenként került.²⁶ Így született végül döntés egy olyan önálló pénzügyi intézet magyar banki közreműködéssel történő létrehozásáról, mely az Egyesült Államok területén, amerikai társaságként működhet, s juttathatja haza a magyarországi kivándorlók megtakarításait. Annak ellenére, hogy már az első kivándorlási törvény rendelkezett arról, hogy meg kell teremteni a biztonságos – és ellenőrzött – pénztartalás lehetőségét a magyarországi kivándoroltak számára, s az ezzel kapcsolatos első tárgyalásokra 1905-körül sor is került, csupán 1912-ben jött létre a Transatlantic Trust Co., melynek működését a magyar kormány kellő mértékben ellenőrizni tudta.²⁷ A nagy erőfeszítéssel megteremtett és az amerikai sajtóban népszerűsített társaság mégsem vált igazán sikeressé, mert a lehetséges ügyfelek egy része – a nemzetiségi kivándorlók tekintélyes hányada – egyáltalán nem bízott a magyar kormány segítségével létrejött pénzügyi intézetben, s megtakarításait továbbra is a helyi bankárok, illetve a hazai nemzetiségi érdekeltségű bankok útján juttatta célba.²⁸ Nem meglepő tehát, hogy az intézmény a háború kitörését megelőzően az utalások csupán mintegy hatodát kezelte.²⁹

A titkos akció

A századfordulóra a nemzetiségi kérdés összekapcsolódott a kivándorlás problémájával, ezért a kormány lépéseket tett a nemzetiségi kivándorlókat ért, a magyar államra nézve károsnak ítélt hatások semlegesítése, a kivándorlók lojalitásának fenntartása, illetve megerősítése érdekében. Másfelől a belső használatra szánt

²⁵ *W. Jett Lauck: The Economic Investigations of the United States Immigration Commission. Journal of Political Economy* 18. (1910) 545.; A sajtó ismételt beszámolt a pénzzel megszökö bankárokról. Lásd pl. Kivándorlási Értesítő, 1904. június 26., november 9., 1905. július 16.; *Szász Zoltán: A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzügyi intézetek állami ellenőrzésére (1902–1904). Századok* 100. (1966) 128–129.

²⁶ Összefoglaló a Dillingham-bizottság bevándorló-bankokkal kapcsolatos megállapításairól [1907]. MNL OL K 150-360-V-20.; Reports of the Immigration Commission i. m. 1911. 45–49.; *W. Jett Lauck: The Economic Investigations of the United States Immigration Commission. Journal of Political Economy* 18. (1910) 525–549., itt: 528.; *Neil Larry Shumsky: “Let No Man Stop to Plunder!” American Hostility to Return Migration, 1890–1924. Journal of American Ethnic History* 11. (1992) 56–75., itt: 60.

²⁷ A minisztertanács ülésének 1912. máj. 4-iki jegyzőkönyve. MNL OL K 26-1075-1916-XIV-3278.

²⁸ A pénzügyminiszter előterjesztése a minisztertanács számára. 1911. febr. MNL OL K 26-1075-1916-XIV-490.

²⁹ A Transatlantic Trust Co. működésére vonatkozó jelentések. 1914. jan. 10. MNL OL K 26-1075-1916-XIV-8346.

dokumentumokban az is megfogalmazódott, hogy a „nemzeti állam” megteremtése szempontjából leginkább az lenne kívánatos, ha a nemzetiségi kivándorlók nem is térnének vissza.³⁰ Az Egyesült Államok területén azonban meglehetősen nehéz volt a kormánynak bármilyen kérdésben fellépnie, mivel Washington hivatalos álláspontja az volt, hogy a bevándorlók várhatóan amerikai állampolgárok lesznek, s elfogadhatatlan, ha korábbi hazájuk ezt meg kívánja akadályozni. Így a magyar kormánynak nem maradt más lehetősége, mint hogy céljait az amerikai földön működő egyházi szervezetek, egyesületek, a magyarországi kivándorlók által fenntartott iskolák, sajtójuk támogatása útján, illetve – együttműködve a hazai egyházi vezetéssel –, a magyar államhoz lojális egyházi személyek Amerikába való kiküldésével próbálja meg elérni.³¹ Ez volt a magyar, szlovák és a ruszin kivándorlóakra összpontosító úgynevezett „Amerikai akció” lényege. A megvalósítás azonban nem bizonyult egyszerűnek, mivel más-más stratégiát kellett alkalmazni nemcsak az egyes nemzetiségi kivándorló csoportokkal, hanem a különböző egyházakkal szemben is. Míg az akció „szlovák ága” esetében az intézkedések többsége a magyar államhoz lojális sajtó kiépítésére, lojális papok, lelkészek kiküldésére irányult, a másik két csoporttal kapcsolatos problémák kezelése ezen túlmutató beavatkozást, nagyobb erők mozgósítását igényelte.³² Az amerikai földön működő (magyar) református gyülekezetek általában a két nagyobb amerikai protestáns egyház egyikéhez csatlakoztak, aminek köszönhetően támogatáshoz juthattak, többek között templomok építéséhez, vagy egyéb ingatlan vásárlásához. Az ottani gyülekezetek laza felügyelete miatt azonban – amint azt hazai egyház képviselők megállapították – „egyházi szempontból kifogásolható” állapotok alakultak ki a magyar közösségek hitéletében.³³ A kormánynak nem volt mozgástere ahhoz, hogy a közösségek – akár áttételes – felügyeletén keresztül gondoskodjon érdekei érvényesítéséről, ezért amellet döntött, hogy kezdeményezi és támogatja az amerikai református gyülekezeteknek a hazai egyházhoz való csatlakozását. A legtöbb esetben erre sor is került, de az elért

³⁰ Összefoglaló a kivándorolt magyar állampolgárok nemzeti gondozása érdekében indított akciók vezérelveiről. Bp., 1902. júl. 29. MNL OL K 26-574-1903-XVI-79-3047. A kormány ugyanakkor bízott a magyar nemzetiségű kivándorlók későbbi hazatérésében, s tisztában volt azzal is, hogy ehhez szükséges a megfelelő gazdasági feltételek megteremtése is. Ugyanakkor a pontosan megfogalmazott helyzetértékelésen túl az idehaza végrehajtott intézkedések alig hoztak kézzelfogható eredményeket. Lásd még Wekerle Sándor 1907. júl. 6-án kelt levelét Darányi Ignáchoz, melyben kifejti a visszatelepítési akcióval kapcsolatos nézeteit. In: „Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok 1895–1920. Szerk. Albert Tezla. Bp. 1987. 318–322.

³¹ Lásd *Paula K. Benkart*: The Hungarian Government, the American Magyar Churches, and Immigrant Ties to the Homeland, 1903–1917. *Church History* 52. (1983) 312–321.

³² Pl. A miniszterelnök dr. Párvy Sándor ügyvivő püspöknek az amerikai római katolikus akció tót ágának intenzívebb kezelése és fejlesztése tárgyában. Bp., 1906. ápr. 13. MNL OL K 26-660-1906-XX-1043-2394.; *Gletler, M.*: Pittsburg–Wien–Budapest i. m. 80., 99.

³³ *Hamar István*: Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása. *Protestáns Szemle* 22. (1910) 99–100.

eredményt árnyalta, hogy egyes gyülekezetek döntésében az anyagi szempontok, a felvett kölcsönök rendezése, illetve a rendszeres támogatás feltehetően nagyobb súllyal esett latba, mint az országhoz való érzelmi kötődés.³⁴

Budapest számára a görög katolikus, többségében ruszin kivándorlók kérdése talán még összetettebb probléma volt. Ezek a kivándorlók ugyanis nemcsak magyar, hanem galíciai területekről is érkeztek, s velük kapcsolatban merült föl legelősebben Oroszország befolyásolási kísérletének lehetősége. Helyzetük nem volt könnyű. Szervezeti szempontból az amerikai katolikus püspökök alá tartoztak, akikkel több konfliktusuk is kialakult, elsősorban az eltérő liturgia miatt. Részben ennek köszönhetően nőtt meg körükben az egyfajta alternatívát kínáló orosz ortodox egyház, illetve ehhez kapcsolódóan a Budapest szemében az orosz érdekeket szolgáló pánszláv mozgalom jelentősége. A (hazai és kivándorló) görög katolikusok csoportjainak ortodoxiába térése, a „szizmatikus mozgalom” élénken foglalkoztatta a kormányt, melyre hatékony ellenszerként az önálló görög katolikus egyházszervezet létrehozását vélte jó megoldásnak.³⁵ Céljai azonban csak részben valósultak meg. Az önálló püspökség létrehozása felé vezető első lépésként elérte, hogy sor kerüljön egy vizitátor kiküldésére, de a támogatását élvező Hodobay Andor képtelen volt konszolidálni az amerikai görög katolikus viszonyokat. Végül sor került egy görög katolikus püspökség létrehozására 1907-ben, de a püspöki szék betöltését a Vatikán – Bécs kívánságára, de Budapest szándékai ellenére – egy galíciai szerzetesre, Soter Ortinskyra bízta.³⁶ Az új püspökkel – egészen annak 1916-ban bekövetkezett haláláig – a kormánynak igen ellentmondásos maradt a viszonya, ami az állandó belső ellentétekkel terhelt görög katolikus ügyeket még nehezebben kezelhetővé tette Budapest számára.³⁷

³⁴ Pl. A református egyház konventjének elnökeinek bizalmas instrukciói Degenfeld Schomburg József főgondnok részére amerikai útja előtt. 1904. febr. 15. MNL OL K 26-631-1903-XIX-261-4436.; MNL OL K 26-631-1904-XIX-221-338.; Degenfeld jelentésének melléklete, a tartozások jegyzéke, mellyel a magyarországi egyetemes egyházhoz csatlakozni szándékozó amerikai református egyházak javára a Reformed Church US számára rendezni kell [1904]. MNL OL K26-631-1905-XIX-146-372.; Bánffy Dezső világi elnök levele Csutoros Elek esperesnek a buffaloi református egyházközség hátralékos tartozásainak behajtása ügyében. 1911. febr. 14. MNL OL K 26-1083-1916-XXI-28-942.; Feljegyzés a református egyetemes konventi elnökség az amerikai református egyetemes konventi elnökség az amerikai ref. egyházközségek újabb kölcsönei tárgyában. 1912. okt. 21. MNL OL K 26-993-1914-XXI-895-99.; Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Családi, személyi, egyesületi iratok, C18; Lásd továbbá *Fejős Z.*: Az anyanyelvi oktatástól i. m.

³⁵ Levél Amerikából. Görög Katolikus Szemle 2. (1901) 14. sz. 2–3.; Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása. Összefoglaló. 1902. MNL OL K 26-574-1903-XVI-71.; Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XX. Bp. 1908. 354. ülés (1908. jún. 26.) 349.

³⁶ A magyar miniszterelnök a közös külügyminiszternek Ortynski kinevezésével és Hodobay kiküldetésével kapcsolatban. Bp., 1907. márc. 26. ÖStA HStA Politisches Archiv (a továbbiakban: PA) XXXIII 103-2.

³⁷ Egy amerikai gör. katolikus: Ortinszky püspök. Görög Katolikus Szemle 9. (1908) 27. sz. 157–158.; *Sztecovich Miklós*: Nyílt szó Mélt. Ortinszky püspök Úrhoz. Görög Katolikus Szemle 9. (1908)

A világháború – a kivándorlás lezárulása, menekültek érkezése

A háborúra készülve már júliusban sor került a hadkötelesek kivándorlásának megtiltására, majd a hadüzenetek után a magyarországi kivándorlás legnagyobb részét kitevő fiatal férfiak távozása minimálisra csökkent.³⁸ Mivel azonban az Egyesült Államok ekkor még nem volt hadviselő fél, az amerikai kivándorlás előtt még nem záródott be minden kapu. A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint – még ha egyre csökkenő számban is – de 1917-ig számolhatunk valamennyi kivándorlóval, akik közül a legtöbbet a már az Egyesült Államok területén tartózkodók családtagjai közül kerültek ki.³⁹ Mivel a háborús helyzetben a kivándoroltak többsége a maradást választotta, illetve nem tudott hazatérni, a kormány is a kivándorlás későbbi újraindulásával számolt, s folytatta a kivándorlókat érintő programját.⁴⁰ Mindez azért is látszott szükségesnek, mert a háború élesebb megvilágításba helyezte a nemzetiségi törekvéseket és ezek kivándorlókval való összefüggéseit, s ami legalább ennyire fontos, Oroszország kivándorlók feletti esetleges befolyásának kiépülését. A kormány ezért továbbra is figyelemmel kísérte a nemzetiségi kivándoroltak amerikai tevékenységét, s igyekezett minden, a magyar államra veszélyesnek ítélt eseményről, egy-egy Budapestet támadó cikk megjelenéséről, vagy politikai gyűlésről tudomást szerezni, még ha ezek ellensúlyozása valójában nem is állt módjában.⁴¹

A korábbi kivándorlási politika egyes elemeinek folytatása mellett a kormány foglalkozni kezdett a háború utáni helyzetre való felkészüléssel is. Így a háborús években a kivándoroltak „nemzeti gondozásával” kapcsolatos, illetve a nemzetiségi kivándorlók politikai vonatkozású tevékenysége mellett a ki-, illetve visszavándorlás feltételeinek biztosítása, a várt, nagyobb visszavándorlási hullámra való felkészülés, annak serkentése állt a kormányzati intézkedések/tervezések középpontjában,

28. sz. 163–164.; *Vígh Kálmán*: Az amerikai görög katolikus püspökség első évei. Világtörténet 19. (1997) ősz–tél. 50–51.; A washingtoni követség jelentése a skizmatikusokról. Washington, 1913. febr. 4. MNL OL K 26-994-1914-XXIII/a-475-7138.

³⁸ BM 142.873/1914 A magyar királyi minisztérium által az 1912:XXX. tc. 62.§-a 6. bekezdésében megjelölt védkötelesek kivándorlásának betiltása és a fegyveres erő kötelékébe tartozó egyének részére az útlevélek kiadásának beszüntetésére vonatkozólag kiadott rendeletekről. Magyarországi Rendeletek Tára 44. (1914) 1520–1521.

³⁹ A belügyminiszter tájékoztatása a közös külügyminiszternek. Bp., 1915. ápr. 22. ÖStA HHStA MdÄ AR F15-55-90-101.; *Gustav Thirring*: Hungarian Migration of Modern Times. International Migrations II.: Interpretations. New York 1931. 434.

⁴⁰ A háború kitörésekor többen jelentkeztek a konzuli hatóságoknál katonai szolgálatra, viszont az éppen visszatérni készülőkhöz közül többen nem tudtak hajóra szállni. Az amerikai magyarság készül a háborúra. Amerikai Magyar Népszava, 1914. augusztus 2. 2.

⁴¹ Jelentés a Clevelandben tartott pánszláv nagygyűlésről. 1917. júl. 28. MNL OL K 26-1112-1917-XII.res-22-8600.; Jelentés a tót liga kiáltványáról. Washington, 1915. márc. 31. ÖStA HHStA MdÄ AR F15-48-1.

annál is inkább, mivel úgy tűnt, hogy Washington törekedni fog a visszavándorlás fékezésére.⁴² A visszavándorlás kérdésével kapcsolatban az amerikai kivándoroltak fogalmazták meg elsőként szándékaikat, ami serkentőleg hatott a kormányzatra. Úgy számoltak, hogy ez a folyamat várhatóan fontos szerepet kap majd az ország háború utáni fejlődésében, a vérveszteség pótlásában és a gazdaság talpra állásában.⁴³ Hazatérésük elősegítése érdekében – főleg a megfelelő anyagi eszközökkel rendelkezők nagy számában reménykedtek – megfogalmazódott, hogy szükség lesz egy koherens telepítési programra, illetve a munkaközvetítés rendszerének kidolgozására.⁴⁴

A háború új fejezetet nyitott a magyar migrációs politika alakulásában. A kormánynak teljesen más típusú feladatokkal kellett szembenéznie, mint a migrációnak szinte kizárólag a tömeges kivándorlásból fakadó kihívásaival. A háborús menekültek 1914-es megjelenése felkészületlenül érte a kormányzatot, s mind a tényleges szükségleteik biztosítása, mind pedig a velük kapcsolatos adminisztratív feladatok ellátása hatalmas terhet rótt az államra.

A menekültek kezelése a Monarchia közös problémájává vált, melynek megoldása során Bécsnek és Budapestnek együtt kellett működnie. Az intézkedések alapját és kereteit az egyes menekültek állampolgársága, illetve vagyoni helyzete képezte. A harcokkal leginkább sújtott területek többsége – Galícia, Bukovina – Ausztria részét képezte, így az onnan érkezők többsége osztrák állampolgár volt. A vagyonos menekültek, tehát azok, akikről feltételezhető volt, hogy nem terhelik a kincstárt, állampolgárságukra való tekintet nélkül szabadon mozoghattak az országban, míg a két kormány által kötött megállapodás értelmében elvileg a Monarchia mindkét állama saját maga gondoskodott vagyontalan menekült polgáraitól.⁴⁵ Ennek értelmében az osztrák állampolgárokat elvileg a magyar hatóságok továbbszállíthatták volna az osztrák területen felállított táborokba, illetve a magyar hatóságok által folyósított segélyeket az osztrák félnek meg is kellett térítenie.⁴⁶ Továbbszállításukig az erre a feladatra kijelölt községekben került sor elhelyezésükre. A várakozásokkal

⁴² Konzulátus, Pittsburgh, Kovács Lajos youngstowni római katolikus pap visszavándorlás propagálásáról szóló javaslatáról. Pittsburgh, 1915. nov. 22. MNL OL K 26-1084-1916-XXII-349.

⁴³ Az amerikai szellem. Mi lesz a háború után? Amerikai Magyar Népszava, 1915. május 29. 2.

⁴⁴ A háború utáni sürgős teendők a kivándorlás és visszavándorlás tárgyában. A Kivándorlási Tanács Öttagú Bizottságának jelentése. Kivándorlási Tanács Iratai II. Bp. 1916. 43.

⁴⁵ BM 1914/5130 res. sz. körrendelete a hadviselés alkalmából a magyar állam területére menekülő osztrák állampolgárokkal szemben követendő eljárásról. Belügyi Közlöny 19. (1914) 625–627.; *Walter Mentzel: Kriegsflüchtlinge in Cislathenien im Ersten Weltkrieg.* Wien 1997. 220.

⁴⁶ A galíciai menekültek Ungarisch-Hradischba szállításának iratai. 1914. MNL OL Belügyminisztériumi levéltár, elnöki iratok (K 148) 494-1915-37.; Nagyvárad város főispánjának jelentése a menekültek hazautazása tárgyában. 1914. okt. 7. MNL OL K 148-498-1915-37-303-7488.; Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának jelentése a galíciai menekültekről. 1915. márc. 27. MNL OL K 148-494-1915-37-8309.; Belügyminiszter előterjesztése a minisztertanácsnak. 1916. jún. 28. MNL OL Belügyminisztériumi levéltár, rezervált iratok K 149-97-1916-10-2946.

ellentétben azonban a nagy számuk miatt sem az érintettek továbbszállítása, sem pedig helyben történő ellátása nem ment zökkenőmentesen. A menekültek szabályszerű kezeléséhez szükség lett volna az állampolgárság szerinti nyilvántartásba vételre, vagy legalább szétválogatásukra, de erre a körülmények miatt sok esetben nem került sor. Az osztrák táborok ráadásul több esetben megteltek, így nem volt lehetséges a transzportok útnak indítása sem, így a menekültek további elhelyezésének, ellátásának és segélyezésének gondja gyakran a törvényhatóságok nyakába szakadt. A menekültek többsége a határhoz közel fekvő településekig, más részük pedig Budapestig jutott, ahol rövid idő alatt népes csoport gyűlt össze belőlük. A kormány igyekezett megakadályozni a menekültek további beáramlását a fővárosba, s időről időre felmerült az osztrák honosok szervezett és kötelező elszállítása is, azonban erre a háború végéig csak részben került sor.⁴⁷

A másik jelentős csoportot az 1916-os erdélyi menekültek alkották. A spontán menekülők kezelése mellett a kormányzat hatalmas logisztikai erőfeszítéssel igyekezett szervezett keretek között tartani az erdélyi hadszíntér kiürítését, a menekültek rendezett elhelyezését az ország fronttól távolabb eső községeiben, illetve a háborús segélyezést. Az ő esetükben ugyan – mivel valamennyien magyar állampolgárok voltak – a tömeges továbbszállítás eshetősége nem merült fel, de elhelyezésük nem kis feladatot jelentett a hatóságoknak. Jóllehet nem szervezett módon közülük is sokan jutottak el Budapestre, többségüket a hatóságok helyezték el az ország belsejében.⁴⁸ Betegh Miklós kormánybiztos és munkacsoportja ugyan már 1916 késő ősztől az állami szervek, illetve menekültek Erdélybe való visszatérésén, illetve visszaszállításán dolgozott, erre – részben a katonai vezetés szempontjai miatt – csak több lépcsőben, a remélnél később kerülhetett sor.⁴⁹

Búcsú az illúzióktól (1918–1924)

1918 utolsó hónapjaiban, ahogy az utódállamok katonai egységei és az őket támogató irreguláris csapatok megjelentek az ország területén, megkezdődött az egzisztenciájukban fenyegetetteknek, illetve atrocitásokkal érintett csoportoknak,

⁴⁷ *Liber Endre*: Budapest a menekültügy szolgálatában. In: A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről. Bp. 1927. 24–25.

⁴⁸ *Betegh Miklós*: Erdély a világháborúban. Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez. Dicsőszentmárton 1924. 69.; *Csóri Csaba*: Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei. Regio 10. (1999) 3–4. sz. 232.

⁴⁹ BM 1916/33.000 eln.sz. körrendelet. Az erdélyrészi menekültek visszatelepítése. Belügyi Közlöny 21. (1916) 1161–1164.; Betegh Miklós kormánybiztos jelentése a belügyminiszternek az erdélyi menekültek visszaszállításánál követendő eljárás tárgyában. Marosvásárhely, 1916. okt. 27. MNL OL K 149-95-1916-101-6700/I-7621.; Pest vármegye alispánjának kérdése a belügyminiszterhez az erdélyi menekültek segélyezésével kapcsolatban. Bp., 1917. jan. 13. MNL OL K 149-112-1917-10-3/I-439.

elsősorban az állami szolgálatban állóknak az ország biztonságosnak vélt területeire, elsősorban a fővárosba való áramlása.⁵⁰

Ez a helyzet tovább súlyosbította az ellátási nehézségeket, a lakáshiányt (elsősorban a fővárosban), s a kormányzat tisztában volt azzal, hogy nem állnak rendelkezésére a megfelelő erőforrások a helyzet kezelésére.⁵¹ Égetővé vált a menekültek minél gyorsabb megoldása, így már 1918 végén sor került a menekültek további beáramlását lassítani, illetve megakadályozni kívánó intézkedések meghozatalára, s ismételten felmerült az osztrák állampolgárnak tekintett, még az országban tartózkodó, túlnyomórészt galíciai menekültek eltávolításának szükségessége.⁵² A kormány nem csupán az erőforrások szűkössége miatt kívánt a menekültek megszállt területekről történő beáramlásának véget vetni, hanem azért is, mert a fegyverszüneti egyezmény értelmezésével arra a következtetésre jutott, hogy az utódállamok által megszállt területek sorsát majd a békeszerződés határozza meg, addig ezek továbbra is a magyar állam részét képezik, s így a közigazgatás szervei a korábbiaknak megfelelően működhetnek tovább.⁵³ Nem kívánta tehát elősegíteni, hogy a megszállt területekről a magyar nemzetiségű lakosság tömeges elmenekülése rontsa a magyar tárgyalási pozíciókat. Mivel az utódállamok az adott területek mielőbbi tényleges és teljes birtokba vételére törekedtek, a rengeteg helyi konfliktus szükségszerűen táplálta a menekültek további beáramlását.⁵⁴

⁵⁰ A hadügyminiszter a nemzetiségügyi miniszternek a cseh-szlovák fosztogatásokról. Bp., 1918. dec. 19. MNL OL Miniszterelnökségi levéltár, Magyarországon élő nemzetiségek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter iratai (K 40) 5-1919-VI-2.

⁵¹ 5434/1918 ME sz. rendelet. A lakásszükség enyhítése. Belügyi Közlöny 23. (1918) 1642–1645.; A menekültek Budapestre özönlése ellen. Budapesti Hírlap, 1918. december 8.

⁵² BM 147 991/1918 körrendelet. A rendkívüli viszonyok következtében hivatali székhelyükről eltávozni kényszerült vármegyei alkalmazottak anyagi helyzetének enyhítése. Belügyi Közlöny 23. (1918) 1704–1707.; BM 150 000/1918 körrendelet. A rendkívüli viszonyok következtében hivatalos működésüket abbahagyni vagy hivatali székhelyükről eltávozni kényszerült városi alkalmazottak anyagi helyzetének enyhítése. Belügyi Közlöny 23. (1918) 1708–1710.; BM 150330/1918 az idegen csapatok által történt területi megszállás, vagy betörés következtében székhelyükről eltávozni kényszerült községi, kör és segédjegyzők anyagi helyzetének enyhítése. Belügyi Közlöny 23. (1918) 1710–1712.; A menekültek Budapestre özönlése ellen. Budapesti Hírlap, 1918. december 7. 9.; A rendőrség és a menekültek. Pesti Hírlap, 1918. december 7. 8.; A menekültek Budapestre özönlése ellen. Budapesti Hírlap, 1918. december 8. 9.

⁵³ *Batthyány Tivadar*: Beszámolóm II. Bp. É. n. 15–16.; Armistice Agreements. Terms of the Armistice Agreements Concluded between the Allied and Associated Governments and the Governments of Germany, Austria-Hungary and Bulgaria. http://archive.org/stream/armisticeagreeme00alli/armisticeagreeme00alli_djvu.txt (letöltés 2016. jan. 29.); Mémorandum concernant les effets des émoluments des fonctionnaires réfugiés sur le budget de l'État, 1925. MNL OL Pénzügyminisztériumi levéltár, Genfi tárgyalásokra kiküldött pénzügyi delegáció (K 288) 3-X/b3.-2.

⁵⁴ Lásd pl. Hadügyminiszter a nemzetiségügyi miniszternek, incidensek a benyomuló csapatokkal. Bp., 1919. jan. 1. MNL OL K 40-5-1919-VI-17.; A megszállott területek. Budapesti Hírlap, 1919. március 6. 2.

A menekültek problémájának átfogó kezelése a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 őszén kezdődött meg. Bethlen István előterjesztésére ekkor a Békeelőkészítő Iroda keretein belül létrejött az „Erdélyi menekülteket segítő ügyosztály”. Ez, az Iroda „B” csoportja lett a következő év tavaszán létrehozott Menekültügyi Hivatal közvetlen elődje, jelezve a menekültkérdés kiemelt fontosságát.⁵⁵ Mindez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a helyzet kulcsa nem a magyar kormány kezében volt. Az utódállamok területén sok esetben a békekötést követően is sor került atrocitásokra, illetve folytatódtak a kiutasítások is, s mivel az érintettek magyar állampolgárok, többnyire állami alkalmazottak voltak, a kormány nem tehetette meg, hogy az országba való belépésüket megakadályozza. A menekültek tekintélyes hányada nem volt képes magának elfogadható lakhatásról gondoskodni, s mind a fővárosban, mind pedig a nagyobb vidéki pályaudvarokon megjelentek a menekültproblémát legfeltűnőbben reprezentáló vagonlakók, vagyis azok, akik abban a vagonban rendezkedtek be hosszabb-rövidebb időszakra, melyben elhagyták korábbi otthonukat. (Ez nem csupán humanitárius problémát jelentett, hanem gazdaságit is, mivel a vasúti közlekedést is komolyan érintette.)⁵⁶

A vagonlakó, illetve más szükségszállásokon tartózkodó menekültek életkörülményeinek javítását célul kitűző lépéseken – elsősorban a lakhatás biztosításán, illetve az átmeneti megoldások javításán – túl a kormányzat számára nyilvánvaló volt, hogy a menekültek legnagyobb részét kitevő (volt) állami alkalmazottak integrálása, foglalkoztatása vagy nyugdíjazása hatalmas erőforrásokat igényel majd, ezért célja érthetően a menekültekkel kapcsolatos terhek mielőbbi csökkentése volt.⁵⁷ Ebbe beletartozott a beköltözés határozott korlátozása is, s ennek értelmében sor került a belépésre jogosult csoportok meghatározására. Ezt követően a korábbi tisztviselők befogadására akkor kerülhetett sor, ha elfoglalták új állomáshelyüket és munkába álltak, vagy ha az érintettek az utódállam hatóságai által kiutasításról kiállított dokumentummal bizonyították, hogy korábbi lakóhelyük elhagyására kényszerültek.⁵⁸ Ez utóbbi előírás azonban sokszor csak megnehezítette az érintettek helyzetét, mivel az utódállamok ezt a dokumentumot sok esetben késve, vagy egyáltalán nem is adták ki. Az egyre határozottabb korlátozó

⁵⁵ Bethlen István előterjesztése a menekültügy szervezeti kezelésére, kivonat az 1919. szept. 30-ai minisztertanács ülésből. MNL OL K 26-1299-1922-XLIII-139-7937.; Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről. Bp. 1924. 4.

⁵⁶ Országos Menekültügyi Hivatal a miniszterelnöknek a vagonlakók elhelyezéséről. Bp., 1920. okt. 15. MNL OL K 26-1240-1920-XLIII/b-43f-3000.; Nagyarányu beruházási program a MÁV-nál. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1921. június 26. 136.

⁵⁷ *Umbrai Launa: A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948.* Bp. 2008. 166–169.

⁵⁸ Bethlen István előterjesztése a menekülteknek az ellenséges megszállás alatt lévő területekről való beözönlésének meggátlása tárgyában. Bp., 1920. szept. 30. MNL OL K 26-1299-1922-XLIII-8352.; *Szűts István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája, 1918–1924.* Múltunk 57. (2012) 4. sz. 105.

intézkedések miatt ezért számos esetben előfordult, hogy a visszautasított betelepülni kívánók végül csak azért léphettek be – sokszor hosszú, a határsávban történt várakozás után – az országba, mert az adott utódállam nem engedte vissza őket.⁵⁹

Noha ekkor az országban tartózkodó galíciai menekültek létszáma már jóval kisebb volt, mint a háború alatt, a kormány újabb lépésekre szánta el magát eltávolításuk érdekében. A legfőbb gondot állampolgársági helyzetük tisztázatlansága, illetve az osztrák és a lengyel kormány velük kapcsolatos ellentétes álláspontja és szándéka jelentette.⁶⁰ Német-Ausztria létrejötte után az osztrák kormány, elsősorban Ausztria rossz ellátási helyzetére, valamint a galíciai menekültekkel kapcsolatban felerősödő közhangulatra való tekintettel meg kívánt szabadulni a még területén tartózkodó csoporttól, s az immár lengyel állampolgárnak tekintett menekülteket szerette volna Lengyelországba szállítani,⁶¹ ahová viszont nem kívánták őket befogadni. Ráadásul Galícia ismételt fegyveres konfliktus által sújtott területté vált. A menekültek jó része pedig nem kívánt visszatérni a súlyos háborús károkat szenvedett, esetenként teljes egészében megsemmisült korábbi lakóhelyére. Az 1920-as évek elején határozott lépések történtek a még az országban tartózkodó menekültek eltávolítása érdekében, majd végül a lengyel konzulátus közreműködésével sikerült elérni többségük távozását.⁶²

Az utódállamok területéről kiinduló menekülthullám 1924-re annyira visszaesett, hogy sor kerülhetett az Országos Menekültügyi Hivatal megszüntetésére. Jóllehet a menekültválság legérzékenyebb problémáin többé-kevésbé sikerült úrrá lenni, kétségtelen, hogy a beköltözők sokszázézes tömegének integrációja sokáig óriási terhet jelentett a költségvetés számára.⁶³

⁵⁹ Az Országos Menekültügyi Hivatal a miniszterelnöknek. Bp., 1921. júl. 23. MNL OL K26-1299-1922-XLIII-1485.

⁶⁰ *Ulrike von Hirschhausen*: From imperial inclusion to national exclusion: citizenship in the Habsburg monarchy and in Austria 1867–1923. *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 16. (2009) 560–562.; *Hannelore Burger*: Heimatrecht und Staatsbürgerschaft österreichischer Juden. Vom Ende des 18. Jahrhunderts bis in die Gegenwart. (Studien zu Politik und Verwaltung Bd. 108.) Wien–Köln–Graz 2014. 133–136.

⁶¹ Osztrák bel- és oktatásügyi miniszter összefoglalója a lengyel állampolgárok kiutasításáról és a Népszövetség Tanácsához benyújtott panaszról. Bécs, 1921. febr. 9. ÖStA Archiv der Republik (AdR) Bundeskanzleramt (BKA) I SR 281; Osztrák külügyminiszter a Népszövetség Tanácsának elnökéhez. Bécs, 1921. febr. 13.; Összefoglaló a miniszternek. Bécs, 1921. jan. 11. ÖStA AdR BKA I Präs Min-korr Glanz.; *Hans Loewenfeld–Rus*: Im Kampf gegen den Hunger. Aus Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918–1920. Hrsg. Isabella Ackerl. Wien 1986. 202.

⁶² A belügyminiszter rendelete a keleti menekültek (galíciai-, lengyel és orosz zsidók) kiutasításáról. Bp., 1920. szept. 30. MNL OL Külügyminisztériumi levéltár, Jogi osztály iratai (K 70) 39-1920-11-44277.; A miskolci főkapitány jelentése a belügyminiszternek a repatriált lengyelekről. Miskolc, 1921. febr. 7. MNL OL K 70-39-1920-11-4523.; *Liber E.*: Budapest a menekültügy szolgálatában i. m. 27.

⁶³ Az Országos Menekültügyi Hivatal 1924-es jelentése 350 000-re teszi a menekültek számát, de a tényleges szám ennél valószínűsíthetően jóval magasabb, s a 450 000-et is elérhette. Lásd *Zeidler Miklós*: Társadalom és gazdaság Trianon után. *Limes* 15. (2002) 2. sz. 10.

Kapcsolat az amerikai magyarsággal

A kormány a háború utáni időszakban is fontosnak ítélte az amerikai magyarság intézményeinek támogatását, tekintettel többek között a visszavándorlással kapcsolatos reményekre. Figyelembe kellett azonban vennie a megváltozott kivándorlási lehetőségeket is, ezért a korábbi, nagyobb ívű tervek megvalósítására – mint amilyen az Amerikai Magyar Intézet, vagy egy önálló magyar kórház lett volna – már nem került sor.⁶⁴ Igyekezett azonban fenntartani a megváltozott helyzetben is azokat a még háború előtt kialakított kapcsolatokat, melyek azzal kecsegtettek, hogy a nemzeti identitás megőrzését célzó program folytatható, miközben az amerikai magyarság tömeges visszatérésére valójában már nem számíthatott.⁶⁵

A hazatérés feltételeinek megkönnyítésére, illetve az esetleges kivándorlási igényekre való tekintettel a kormány koncessziós szerződéseket kötött a háború alatt felmondott szerződések pótlása érdekében, amivel újabb – többek között amerikai – társaságok számára is megnyílt a lehetőség a magyar kivándorlók szállítása előtt.⁶⁶ A kivándorláshoz kapcsolódó üzleti érdekek és lehetőségek miatt továbbra is sokan igyekeztek kihasználni a kivándoroltak hazatérési szándékát, s próbáltak ügynöki jellegű, illetve pénzügyi szolgáltatásokat nyújtani. Ez a korábbiakhoz hasonlóan sok visszaéléssel járt együtt.⁶⁷ A Transatlantic háború alatt történt kényszerfelszámolása miatt a pénzküldés ellenőrzésének lehetőségei is beszűkültek. A hazatérők többnyire megtakarításaikkal együtt, vagy azokat hazautalva kívántak visszatérni, de nem ritkán a bizonytalan pénzküldési-, és beváltási

⁶⁴ Ehhez lásd pl. Washingtoni magyar követség a külügyminiszternek, a magyar menház eladásából származó forrás lehetséges felhasználásáról. Washington, 1927. febr. 8. MNL OL Külügyminisztériumi levéltár, washingtoni követség iratai (K 106) 91-1917-1933-54-527.

⁶⁵ *Thirring, G.*: Hungarian Migration of Modern Times i. m. 435.; *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp. 1982. 319–321.; *Fejős Zoltán*: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása. Bp. 1993. 148.

⁶⁶ Összefoglaló az 1921. márc. 22-én tartott minisztertanácsról. MNL OL K150-3609-1920-V-20-74147.; BM 76.237/1920 rendelet. A liverpooli Cunard Steam Ship Company Ltd. hajóstársaság részére kivándorlók szállítására adott engedély. Magyarországi Rendeleték Tára 50. (1920) 739–740.; BM 47.863/1921 rendelet. Red Star Line. Engedély. Külügyi Közlöny 1. (1921) 33–35.; BM 50.415/1921 rendelet. White Star Line. Engedély. Uo. 35–37.; BM 50.416/1921 rendelet. American Line. Engedély. Uo. 37–40.; BM 55.395/1921 körrendelet. A Société Anonyme de Navigation Belge-Américaine (Red-Star Line), a The Oceanic Steam Navigation Company Ltd. (White Star Line), az International Mercantile Company (American Line) gőzhajótársaságok részére kivándorlók szállítására adott engedélyek tárgyában. Uo. 40–43.; BM 64.258.XI./1921 rendelet. A kivándorlók szállítására engedélyt nyert gőzhajótársaságok névsora. Uo. 43.; BM 61.705/1921 rendelet. Engedély Compagnie Générale Transatlantique. Uo. 43–45.; BM 61.706/1921 rendelet. Engedély. Holland American Line. Uo. 45–47.; BM 78.099.XI./1921 körrendelet. Engedély. A Compagnie Générale Transatlantique és a Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij (Holland-Amerika Linie) gőzhajótársaságok részére kivándorlók szállítására adott engedélyek. Uo. 48.

⁶⁷ BM 12.001/1921 körrendelet. Az amerikai bankárok és hajóügynökök által visszavándorló honosaink mellé adott kísértők üzemleiről és visszaélésekről, valamint a kivándorlásra csábító ügynökök működésének megakadályozásáról. Magyarországi Rendeleték Tára 51. (1921) 500–501.

módokat választották. Éppen ezért a kormányzat újabb megoldás kidolgozása mellett döntött, s így került sor egy újabb szervezet, a rövid életű Magyar Pénzügyi Syndicatus létrehozására. Emellett tárgyalásokat kezdett a Cunarddal is, amely korábban igyekezett lehetőséghez jutni az átutalási forgalom kezelésében. Ezzel nem sikerült ugyan érdemi változást elérni, de igazán nagytömegű visszavándorlás híján, úgy tűnik, az ellenőrzött pénzváltó helyek létesítése valamelyest mégis segítette a helyzet rendezésében.⁶⁸

Új kivándorlási perspektívák – korszakhatár

Míg a háború előtt a magyar migrációs folyamatokat az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás határozta meg, a háborút követően ez teljesen megváltozott. A bevándorlás korlátozását célzó amerikai politikai törekvések ekkorra, hosszas küzdelmek után eredménnyel jártak, s az 1921-es, majd 1924-es kvóta-törvény az Egyesült Államokba történő magyarországi kivándorlást a háborút megelőző időszak töredékeire szorította vissza.⁶⁹ Az egyes országokra lebontva meghatározott bevándorlási kvóták rendszere Magyarország számára évi néhány száz helyet biztosított csupán, így a kivándorlás irányai szükségképpen megváltoztak, s az Egyesült Államok helyét a kivándorlási célterületek között a dél-amerikai országok, elsősorban Argentína, kisebb részben Brazília, míg Európában Franciaország és Belgium vették át.⁷⁰

A háborút követően Franciaország vált a legnagyobb, a magyar kivándorlók számára könnyen elérhető bevándorlási célországgá.⁷¹ A francia kormány rendezett formában kívánta megoldani a munkaerő-igény kielégítését, ezért szerződéseket kötött a kivándorló államokkal, így elsőként Lengyelországgal,

⁶⁸ Gr. Sigray Antal kerületi kormánybiztos az amerikai kivándorlók pénzének átutalása tárgyában a pénzügyminiszternek. Szombathely, 1921. febr. 18., MNL OL K 26-1248-1921-XXI-1535; *Thirring G.*: Hungarian Migration of Modern Times i. m. 435.

⁶⁹ A bevándorlás korlátozásával kapcsolatos korábbi törekvésekhez lásd *James S. Pula*: American Immigration Policy and the Dillingham Commission. *Polish American Studies* 37. (1980) 5–31.; A kvótatörvényekkel kapcsolatban lásd *Warner A. Parker*: The Quota Provisions of the Immigration Act of 1924. *The American Journal of International Law* 18. (1924) 738.; *Edward P. Hutchinson*: Immigration Policy Since World War I. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Reappraising Our Immigration Policy 262. kötet (1949) 1. sz. 15–21., itt: 16.; *Frank Tibor*: Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945. Bp. 2012. 145–148.

⁷⁰ A magyar kivándorlásnak az 1924. évre vonatkozó hozzávetőleges statisztikai adatai. MNL OL Külügyminisztériumi levéltár, a miniszter kabinetjének iratai (K 58) 50-1920-1926-7-72.; *Thirring, G.*: Hungarian Migration of Modern Times i. m. 434.

⁷¹ A párizsi magyar követség jelentése a magyar kivándorlásról Franciaországba. Párizs, 1923. szept. 22. MNL OL K 149-PTI-651f2-3-1924szn3.; *François Fejtő*: Les exilés hongrois en France. In: *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles. Actes du colloque de Rome (3–5 mars 1988)*. (Publications de l'École française de Rome, 146) Rome 1991. 485–495.; *Balázs Ablonczy*: Instead of America. Immigration and Governmental Influence in the Hungarian Émigré Community of France between the Two World Wars. *Hungarian Historical Review* 1. (2012) 315–336.

majd Jugoszláviával és Romániával.⁷² Az ekkor kötött szerződések mintájára került sor a kivándorlás lehetőségeinek kidolgozására Magyarország esetében is, melynek lényege a franciaországi igények felmérésén, a bevándorlási számok meghatározásán túl a kivándorló államban történő toborzás volt.

1924 a magyar migrációs politika fejlődésének korszakhatára. A kvóta-törvények nyomán az Egyesült Államok már nem lehetett a magyarországi kivándorlók tömegének célpontja, s az is nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikai magyarság sem fog tömegesen hazatérni. Az 1918-as összeomlást követő menekültbeáramlás is elapadt ekkorra, miközben a kivándorlók sokkal kisebb tömege indult már az ekkor megnyíló új célpontok felé. Egy hatékony migrációs politika kialakítása a körülmények gyökeres megváltozása miatt rendkívül nehéznek bizonyult, s úgy tűnik, hogy a folyamatok érdemi befolyásolására, alakítására a magyar kormány-
nak már alig volt lehetősége.

MISSION IMPOSSIBLE:
THE CHALLENGES OF HUNGARIAN MIGRATION POLICY (1900–1924)

by Balázs Pálvölgyi

SUMMARY

During almost a quarter of a century (between 1900 and 1924), the most burning problems of Hungarian migration policy were profoundly changed. While until the eruption of World War I the management of mass emigration, predominantly to the US, had enjoyed high priority, after 1914 the related policy first involved the problem of war refugees, and then, from the last months of 1918, the flow of refugees from the territories soon to be attached to the successor states clearly emerged as the most challenging issue. 1924 constitutes another dividing line in Hungarian migration policy. Whereas from the partitioned territories no sizable population groups arrived after this date, the US quota laws also blocked any opportunities for mass migration to the United States for all.

⁷² *Georges Mauco*: Immigration in France. *International Labour Review* 27. (1933) 774.; *Catherine Collomp*: Immigrants, Labor Markets, and the State, a Comparative Approach: France and the United States, 1880–1930. *The Journal of American History* 86. (1999) 41–66., itt: 51.